
ЕТНОЛОГ

2

Скопје 1992

Намичев Петар

ГЕНЕЗА И ТИПОЛОГИЈА НА ПРОЗОРСКИОТ ЕЛЕМЕНТ КАКО СПОЈ ПОМЕЃУ ПРОСТОРОТ ЗА ЖИВЕЕЊЕ И ЕКСТЕРИЕРОТ ВО РЕКАНСКИОТ КРАЈ

АПСТРАКТ: Градителската дејност во Западна Македонија, поконкретно во Реканскиот крај има своја традиција и историја како дел на етничката архитектура на Македонскиот народ. Прозорскиот елемент како дел на екстериерот на куќата има значајно ако не и посебно место во овој микроетномакедонски регион. Авторот од повеќе аспекти објаснувајќи ја функцијата, ни ја приближува улогата на овој елемент во своите архитектонски форми како одраз на локалните историско-економски услови, традицијата и влијанието од страна.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Реканскиот крај, прозорскиот елемент, архитектонската форма, типови, композиција итн.

Народната профана архитектура од XIX и почетокот на XX век претставува значаен сегмент во архитектонското творештво на Македонија. Народниот неимар надоградувајќи ја постојано својата градителска вештина стекната низ виорот на вековите, постигнал толку совршени архитектонски концепции, како конструктивни и функционални, така и естетски, што се развил во вистински архитект-градител рамен во своето знаење и уменост на големите градители од развиениот свет во истиот период.

Општествено-економските состојби во текот на XIX и почетокот на XX век, предизвикале големи печалбарски движења, особено на градителскиот занает, што допринело и до вградување на соодветни елементи научени од другите средини во веќе изградената традиционална архитектура од една страна, како и вткајување на сопствениот белег на градбите во туѓите средини. Особено силна изразена градителска дејност се јавува во Западна Македонија, поточно во Реканскиот крај, каде што делува силно развиена градителска школа т.н. „Дебарска школа“. Во Реканскиот крај каде спаѓаат обла-

стите на **Горна, Долна и Мала река** со вкупно **26 села**, се развила особено интересна селска архитектура, со големи естетско-обликувачки вредности. Во оваа област среќаваме објекти издиференцирани по своите типолошки карактеристики. Како прв тип кој најчесто го среќаваме е куќата која води потекло од средновековната кула со јасно изразена одбранбена функција. Објектите се изградени со голема висина, со три до четири спрата, во масивен камен и со прозорци со мали димензии. Типот на „чардаклија“ во модифициран облик се среќава многу ретко, само во неколку случаи, и датира од првата половина на XX век. Влијанијата од градот, во смисла на архитектонскиот облик кој трпи влијанија од подоцнежниот период, се одразуваат на целокупната организација и на внатрешниот простор.

Составен дел на екстериерот на овие објекти, како и значаен елемент кој има силно влијание и во формирањето на надворешната концепција на фасадата на објектите, претставува прозорскиот елемент. Создавањето на прозорец при развојот на куќата и нејзините просторни произлегува примарно од функционалната потреба за осветлување и задоволување на визуелниот контакт со надворешниот простор.

Декоративните фасадни платна кои во најголем дел учествуваат во формирањето на естетско-обликувачките вредности на објектите, се формираат од квалитативните вредности на еркерите, вратите, прозорците, чардаците, кровните површини и др. Во ритамот на фасадите најбитна улога играат прозорците, распоредени симетрично, во еден пропорционален однос, како на централната фасадна оска, така и во однос на целиот објект.

Прозорскиот елемент со својот одреден ритам, пропорции во однос на другите прозорци и во однос на своите димензии, симетрија во однос на фасадниот состав, обликување на просторната рамнотежа, единството во композирањето на архитектонските елементи и просторната структура, учествуваат во формирањето на архитектонската композиција. Сите овие елементи на архитектонската композиција се во еден хармоничен однос од кој произлегува формата на архитектонскиот облик.

Композирањето на архитектонската форма на прозорските елементи кај објектите во Реканскиот крај произлегува од односите од аспект на нивната големина. Во приземјето каде се наоѓаат помошни просторни среќуваме прозорски отвори со мали димензии, до линиска форма, односно издолжен облик, често фасадно претставени од една греда со вдлабен прозорски отвор, а кој подоцна добива и странични греди. Додека кај прозорците со камена конструкција големината на отворите е мала и заштитена со метални шипки. Отворите на првиот кат се со нешто поголеми димензии, а ја задржуваат формата од приземјето. На катот прозорците се со најголеми димензии, најбројни се и со развиена форма. Архитектонската композиција на прозорците се формира под влијание на геометриската форма на нејзините елементи. Кај прозорците формата варира од издолжени, хоризонтални отвори во приземјето, кој подоцна се развиваат во правоаголни, потоа се изведуваат со полукружен лак, изработен во камен, за на крајот да добијат правоаголен облик поставен во висина.

Нивната положба и ритам во просторот на фасадното платно се појавува во неколку варијанти. Во правата, тие се поставени самостојно со одреден ритам кој се провлекува по сите нивоа на објектот, а во зависност од тектониката на објектот. Најчесто се среќнуваат во пар по два прозорци

симетрично поставени во однос на јасно изразената централна оска на објектот, кај која исто така се почитува дадениот ритам. Архитектонската концепција овозможила формирање на ритам на прозорци од еден, два, три или пиза од неколку, или пак со нивно комбинирање. Често се сретнуваат прозорци кои се конструктивно и геометриски спосни во една целина. Споменатиот систем на групирање на прозорската шема, не се применува на задните – северни фасади, кои се одликуваат со максимално затворено сидно платно, ретко разбиено со минимални прозорски камени отвори.

Кај објектите во **Рекашкиот крај**, прозорските отвори кои се поставени во континуиран ритам се среќаваат кај куќите кои имаат чардак. Тие формираат сидно платно кое по потреба во летниот период се претвора во отворен чардак и му дава транспарентност на целиот објект. Ваквиот ритам на прозорските отвори овозможува да добие разиграност на површините и волумениите на објектите.

Развојот на прозорските елементи во однос на големината, обликувачко-естетските квалитети, конструкцијата, архитектонската форма и функционалниот елемент, мора да се набљудува во еден сооднос со развојот на основите на објектите – хронолошки. Овој развој се согледува почнувајќи од едноделната куќа, каде што воопшто немало потреба да постои прозорец, преку развивањето на објектите по катовите, од помошни простори, соби, одаи и соби со репрезентативен карактер.

Типолошката поделба на прозорецот може да се согледа од два аспекта, врз основа на неговата функција или пак врз основа на употребениот градежен материјал.

Прозорецот како составен елемент на ентериерот на просториите, а во зависност од нивната намена се формирал со различна големина и различна декоративна обработка. Во приземните простории каде се наоѓаат најчесто предмети за чување на храната и нејзиното складирање, прозорците се со мали димензии и со издолжен облик, најчесто со вертикално поставени метални решетки на отворите. Во овој тип спаѓаат и прозорците со конструкција од камен видлив на фасадата (со квадратна или полукружна форма).

Втор тип на прозорец кој според својата функција се среќава во просториите за живеење, одаите и просториите за дневен бораок со поголема димензија. Неговата големина зависи од архитектонската композиција на фасадата и од големината на просторијата.

Втор аспект на типолошката анализа е класифицирањето според конструктивниот состав. Во глобала прозорците се поделени, во однос на материјалот од кој е составена рамката, на дрвена конструкција или пак, камена конструкција која е видлива на фасадата. Како наједноставен тип е прозорецот со издолжена форма, изработен од две хоризонтални греди или пак од една греда со вдлабнат отвор.

Втор тип во однос на оваа класификација е формата во вид на квадрат или правоаголник, но со едноставна форма без декорација.

Третиот тип претставува прозорец кај кого доминира ангажирањето на градителот изразено преку високото ниво на декорација, на рамката на прозорецот, на натпрозорникот и на неговите капаци.

Кај вториот тип на анализата од аспект на конструкцијата се појавуваат прозорци со видлива конструкција на обработен камен со одреден геометриски и симетричен ред, на самата фасада на објектот. Втората варијанта на

овој тип претставува обликот со засведено поставен камен на горниот дел на прозорецот, каде што декорацијата е изразена како на горниот камен, така и на преградните елементи на отворот.

Распоредот на прозорските отвори на фасадните платна на објектите се во нераскинлив сооднос со конструкцијата на објектот. Ритамот на прозорските отвори речиси секогаш е условен од конструктивната концепција на ѕидот, односно од хоризонтално поставените серклажни греди „кашуци“ кои служат како за конструктивно зајакнување на ѕидната маса, така и за нивелирање при градбата. Воедно „кушаците“ покрај својата конструктивна улога, ја надополнуваат и естетската шема на објектите, потешчајќи го колористичкиот ритам темно-светло, и нагласувајќи хоризонтално расчленување на фасадите. Анализата на објектите во Рекапскиот крај, покажа голема разновидност во конструктивниот концепт на формирањето на прозорските отвори како елемент на ѕидната маса.

Прозорските отвори секогаш се поставени помеѓу „кушаците“ или пак користат само една греда како потпора за горната страна, видлива од надворешната страна.

Во подоцнежниот развој на конструктивната концепција на прозорецот, кај објекти вреднувани со повисоки естетски критериуми, градителот обрнал внимание на функционалните карактеристики. Од внатрешната страна на прозорскиот отвор, се формира поголем простор во ѕидот како би имало повеќе простор за манипулација.

При употребата на бондручниот систем на конструкција на горните катови, прозорските отвори се вметнуваат во просторот помеѓу вертикалните греди, со одреден ритам во однос на масата на објектот.

Во приземјето и на чардакот не се употребува застаклување, додека на катовите (просториите за дневен бораок и собите со репрезентативен карактер) постои застаклување.

Покрај постоењето на подвижниот дел на прозорецот кој е застаклен и кој се јвува во неколку варијанти, странично подвижен – еднокрилен и двокрилен, или со отворање клизно и на страна, и вертикално нагоре, среќнуваме дрвени капаци. Тие се поставени од внатрешната, а поретко од надворешната страна, а отворањето е еднострано, или пак се клизни, странично и во вертикален правец нагоре.

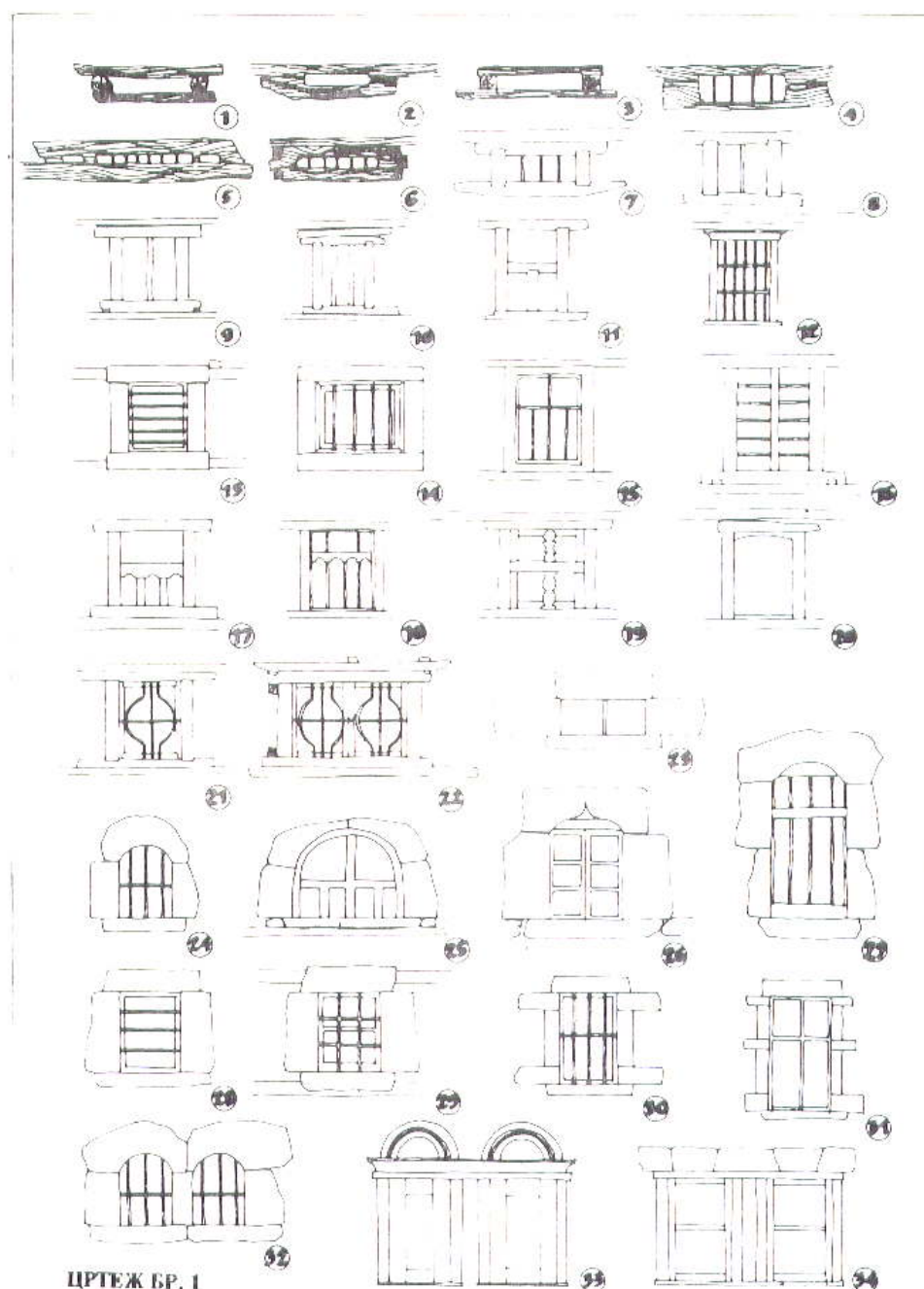
Во прво време во составот на тајфите кои ги граделе објектите, постоеле мајстори кои ги изработувале дрвените делови од прозорските елементи, додека во подоцнежниот период посебно од овој крај, се формирале посебно специјализирани мајстори за изработка на дрвенаријата со повисоки естетски квалитети.

Во подоцнежниот развој на прозорецот, дрвените профили достигнуваат повисок степен на обработка, во естетска и композициска смисла. Решеткастите прегради на отворите на прозорецот покрај функционалната улога содржат висок степен на отсликување на автентичноста на локалната форма. Преградите ја задржуваат формата на правилен геометриски распоред и модифицираат геометриски форми. Изразни естетизирани форми се отсликуваат и на фасадните обработени патпрозорни камења. Патпрозорците се исто така составен дел на декоративната обработка комбицирани со стилизирана аркадна декорација. Геометриските форми се присутни и во обработката на дрвените капаци од внатрешната страна на прозорецот.

Значењето и потребата од формирање на прозорските отвори во Рекапскиот крај, во дадената типологија на објектите е условена од функционалните потреби за проветрување, отвореност кон надворешниот простор, заштита од временски промени и задоволување на одбранбената концепција.

Прозорците претставуваат значаен елемент во формирањето на архитектонската композиција, изразена на фасадата а исто така и во ентериерната концепција на објектите. Секако значаен елемент покрај функционалната улога на прозорецот, претставува и доближување на амбиенталниот простор во домот на селанецот, создавајќи пријатен простор за живеење.

При создавањето на концепцијата и типологијата на градбите во овој крај, во дадените историско-економски услови, влијанието на Балканската архитектура и архитектурата на Блискиот исток, се одразиле и на формирањето и развојот и на прозорските елементи. Најпресудно значење при одредувањето на формата, секако има покрај влијанието од страна, националното потекло и локалните услови. Сето ова овозможило да се создаде кристален архитектонски израз на формата на прозорскиот елемент во Рекапскиот крај што заслужува да биде забележано.

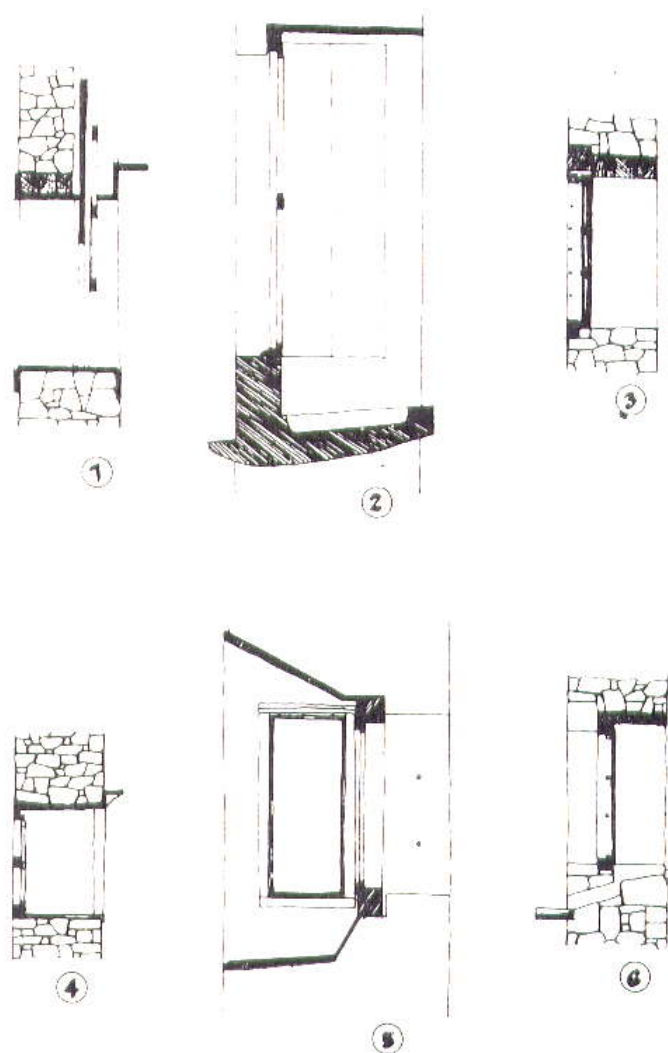
ЦРТЕЖ БР. 1

ШЕМАТСКО ПРИКАЖУВАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА ПРОЗОРЕЦОТ ВО РЕКАНСКИОТ КРАЈ; ТИПОЛОГИЈА НА ПРОЗОРЕЦОТ ОДРЕДЕНА ВО ЗАВИСНОСТ ОД НЕГОВАТА: I. ФУНКЦИЈА (ПОМОШНИ ПРОСТОРИИ 5; 7; 23 И ПРОСТОРИИ ЗА БОРАВОК 16; 25; 31)

II. КОНСТРУКЦИЈА ВИДЛИВА НА ФАСАДАТА НА ОБЈЕКТОТ (ДРВЕНА 4; 11; 33 И ИЗВЕДЕНА ВО КАМЕН 29; 26)

ДВОЕН ПРОЗОРЕЦ – КОНСТРУКТИВНО ПОВРЗАНИ ДВА ПРОЗОРЕЦИ ВО ЕДНА ЦЕЛИНА

ЦРТЕЖ БР. 2

ШЕМАТСКО ПРИКАЖУВАЊЕ НА ВЕРТИКАЛЕН ПРЕСЕК НА ПРОЗОРЕЦ ВО РЕКАНСКИОТ КРАЈ: СО ВЕРТИКАЛНО ОТВОРАЊЕ НА ПРОЗОРЕЦОТ И НЕГОВИОТ КАПАК 1; СО ВГРАДЕН МИЈАЛНИК ВО КОНСТРУКЦИЈАТА НА ПРОЗОРЕЦОТ 2; 6; И СО ВИДЛИВО ПРОШИРУВАЊЕ НА ОТВОРОТ КОН ВНАТРЕШНИОТ ПРОСТОР 5.

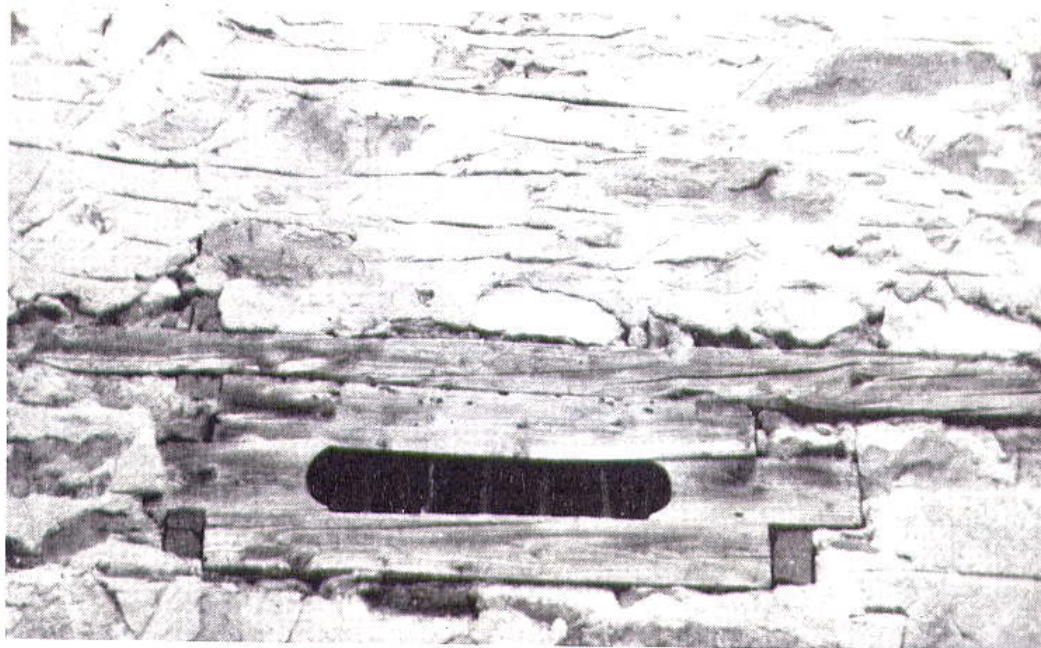

ФОТОГРАФИЈА БР. 1

с. Кракорница, ритамот на прозорците играат најбитна улога во формирањето на декоративните фасадни платна, кои пак во најголем дел учествуваат во формирањето на естетско-обликувачките вредности на објектите.

ФОТОГРАФИЈА БР. 2

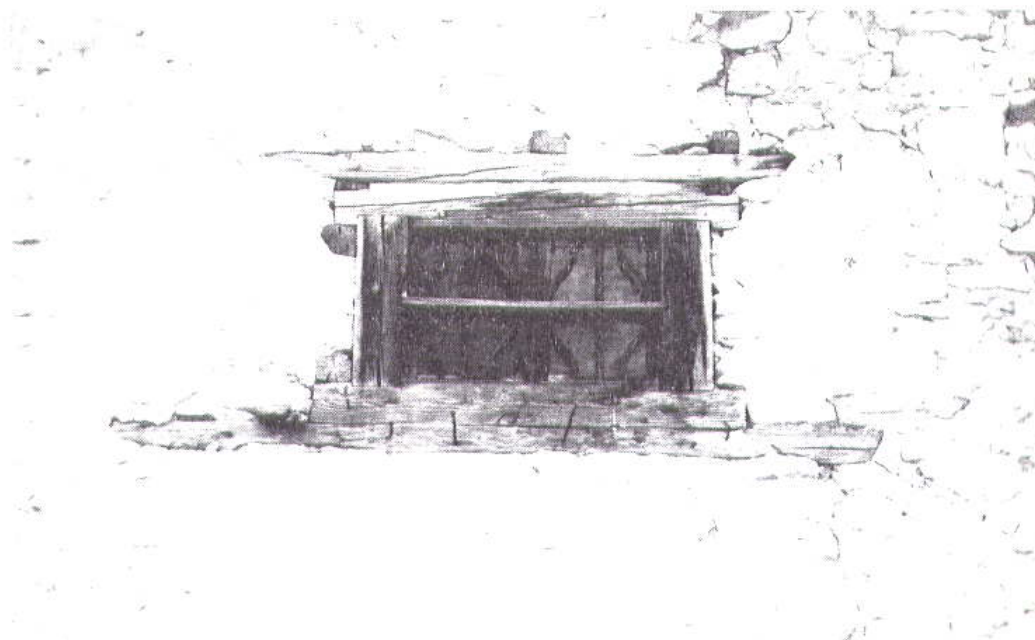
с. Волковија, прозорец со издолжена форма, од подрумските простории со функција за проветрување и минимално осветлување.

ФОТОГРАФИЈА БР. 3

с. Сеџе, прозорец со правоаголна форма со дрвена конструкција на фасадата на објектот, со конструктивно решение помеѓу два „кушаци“.

ФОТОГРАФИЈА БР. 4

с. Волковица, прозорец со правоаголна форма, со дрвена конструкција, со полукружно декорирани метални шипки на отворот на прозорецот.

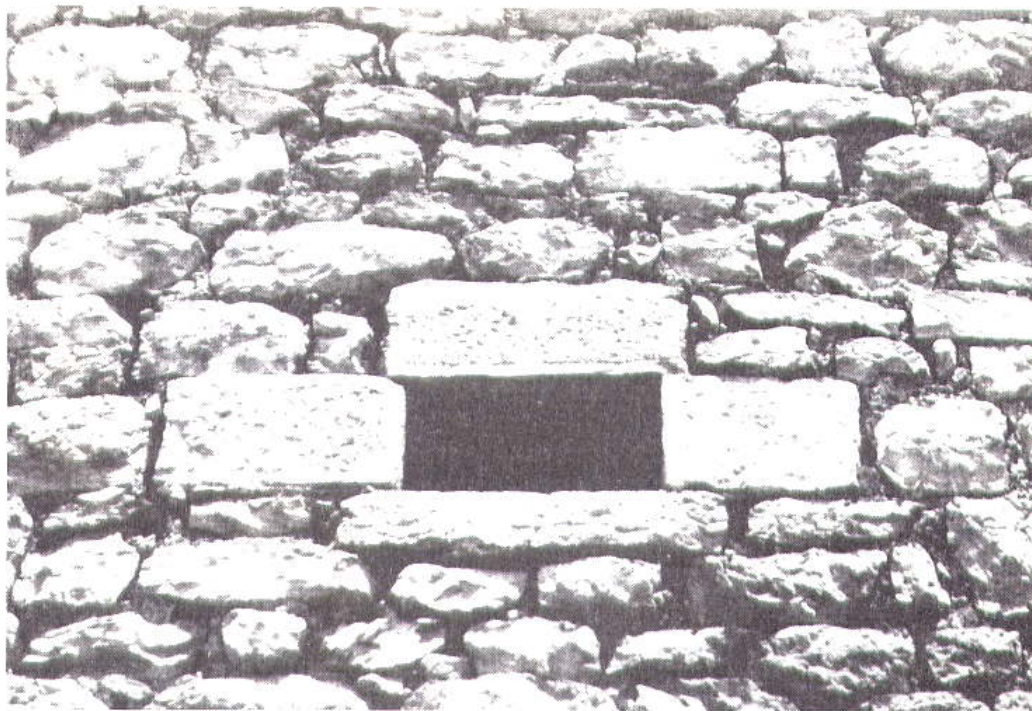

ФОТОГРАФИЈА БР. 5

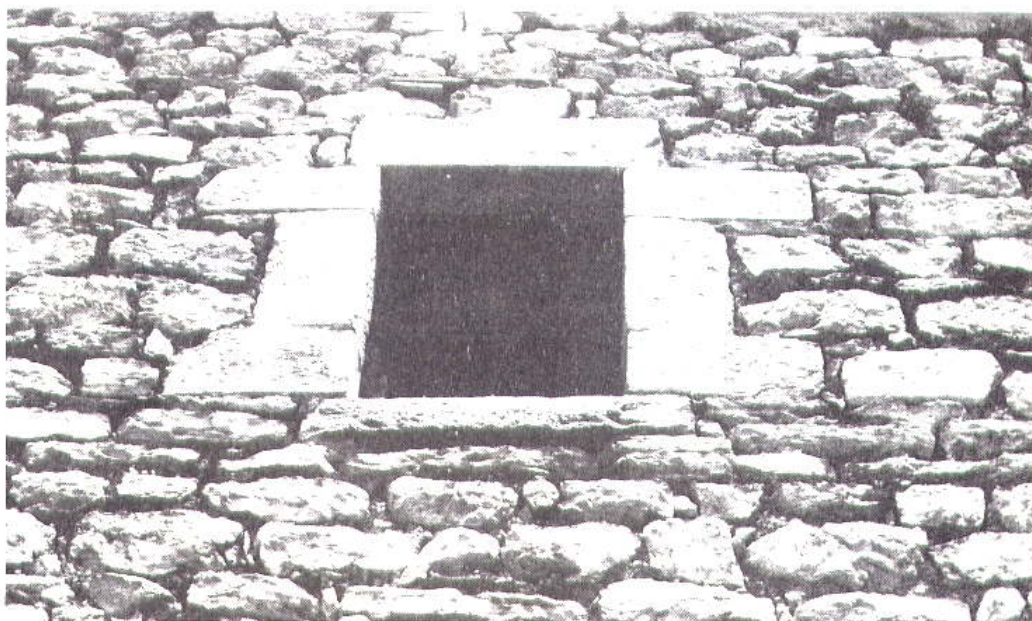
с. Тресонче, прозорец со правоаголна форма, со дрвена конструкција, метални шипки вертикално поставени.

ФОТОГРАФИЈА БР. 6

с. Јанче, прозорец со конструкција од камен на фасадата на објектот, од подрумски простории со функција за проветрување и осветлување.

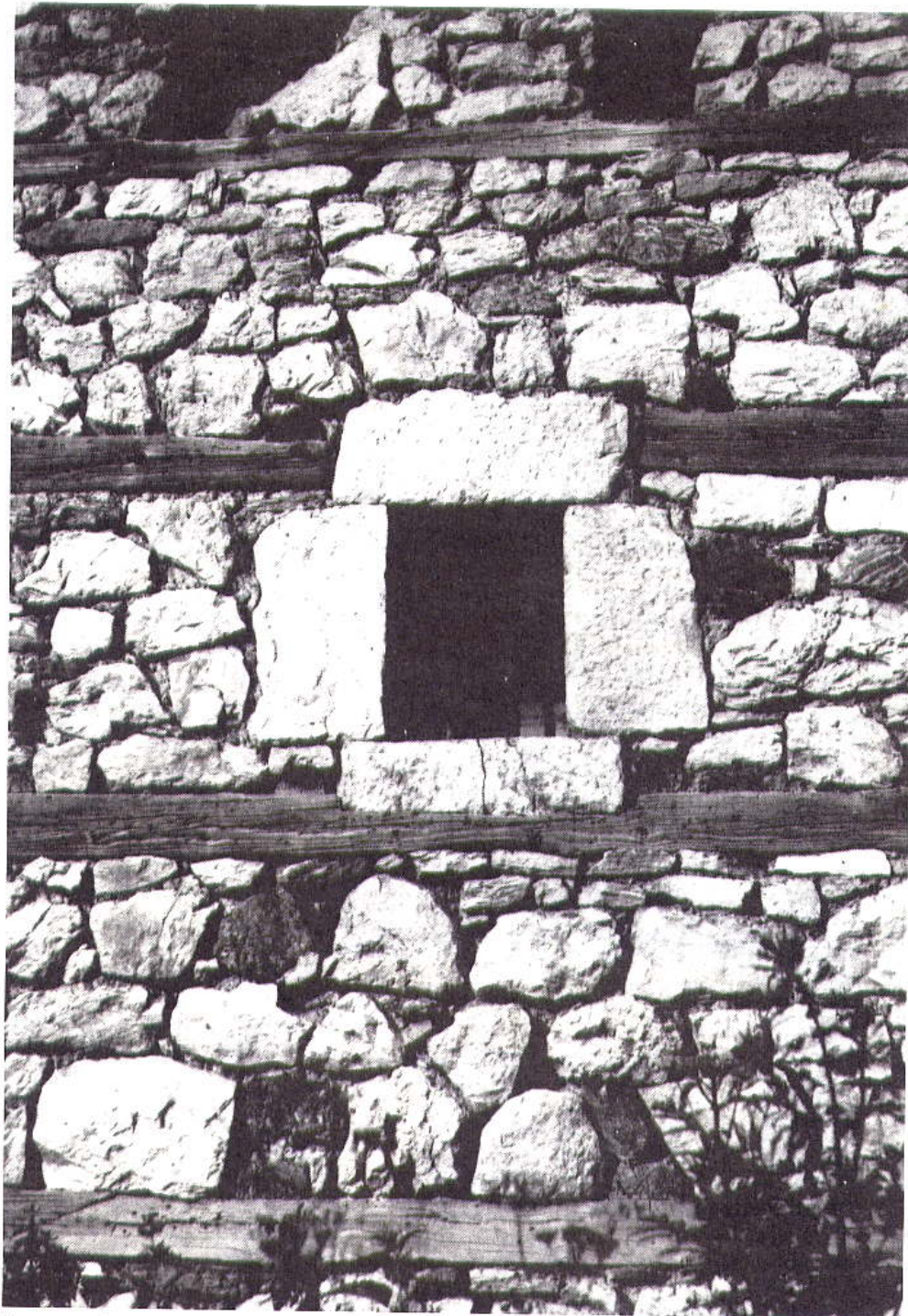
ФОТОГРАФИЈА БР. 7

Јанче, правоаголен прозорец со конструкција од камен на фасадата на објектот, со метални шипки вертикални на неговиот отвор.

ФОТОГАФИЈА БР. 8

с. Волковија, правоаголен прозорец со конструкција од камен на фасадата,
вклопен во растојанието помеѓу два „кунаци“.

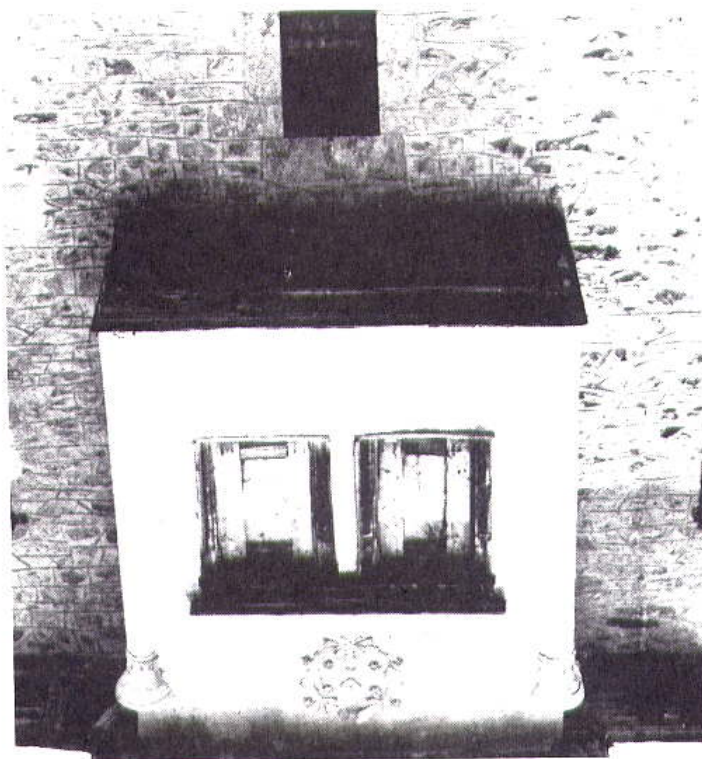

ФОТОГРАФИЈА БР. 9

с. Галичник, прозорец со конструкција од камен на фасадата, со елипсесто заокружување на горниот камен и геометриска профилација на истиот.

ФОТОГРАФИЈА БР. 10

с. Бродец, двоен прозорец со заедничко конструктивно решение, со дрвена конструкција, со рустична декорација над надпрозорната греда во полукружна форма; идеално се вклопува во естетско-конструктивната концепција на еркерното решение и воедно претставува централен елемент при формирањето на архитектонската концепција на објектот.

ЛИТЕРАТУРА

- ВОЛИЊЕЦ РАДОМИР – Ентериер во старата македонска кука, Зборник на Архитектонскиот факултет бр. 4 Скопје 1980 г.
- ТОМОВСКИ КРУМ – Дејноста на мајсторите градители од „Дебарската школа“ во XIX век; I Научен собир, Бигорски научни собири – Гостивар 1971 год.
- АЛЕКСИЕВСКА Х. ЈАСМИНА – Мерки, антропоморфност и модулари пропорции кај старата македонска кука; „Студентски збор“, 1985 год. Скопје.
- NORBERG – SCHULZ CHRISTIAN – STANOVANJE, STANISTE, URBANI PROSTOR, KUĆA; GRAĐEVINSKA KNJIGA 1990 god. BEOGRAD.

Petar Namičev

SUMMARY

The windows represent an important element in the creation of the architectural composition, expressed on the facade of the edifice, as well as the interior.

The importance and the need to create window openings in the Reka region depends upon the typology of the edifices, namely the functional needs for ventilation, an opening towards the exterior, shelter from the weather conditions and the typology of the edifices of this region, the historic and the economic circumstances, as the Balkan and the Middle East architecture, influenced the development and the evolution of the window elements.

The outside influences, national origin and the local conditions are of crucial importance in the definition of the forms.